

**יושע בלאו****העברית והערבית**

העברית והערבית קשורות זו לזה משנה-קשר. שתיהן לשונות שמיות, קרובות זו לזו במבנה ודוגמות באוצר מליחן. בימי הביניים השפה העברית השפיעה עמוקה מן התרבות הערבית בכלל וכן הלשון הערבית בפרט.

מן המפורסומות הוא, שיש דמיוןבולט בין שתי השפות השמיות האלה. אף הדיות יתרשם מיד מן הדמיון באוצר המלים: ארבע, פלבוי, קרני בערבית ובערבית; יד בערבית ויד בערבית; כתוב בערבית וכתב בערבית; רגלי בערבית ורגלי בערבית; אבי בערבית ואבי בערבית; ברק בערבית ובפרק בערבית ועוד ועוד. פעמים שמוסאים חילופי הגאים (אותיות) קבועים בין שתי הלשונות. מספר האותיות בערבית הוא עשרים ושמונה לעומת עשרים ושתיים (עם שיין שמאלית – עשרים ושלוש) בערבית. בערבית יש אותיות שאין בערבית, ואילו בערבית רק אותן שאינה מייצגת בערבית: לאותיות שיין וסמאץ' בערבית מקבילה סמאץ' ערבית; על כן גם זרש' העבריות מקבילות לזרס' הערבית, המאהדת בתוכה הן את הוראות "מחק" (עקבות, מקבילה ל"זרס'"), הן את הוראות "למד", "עיין ב" (מקבילה ל"זרש"). ובאה העברית ולימדה אותנו, שאין קשר ראשון בין שתי ההוראות "למד" ו"מחק" של זרש' הערבית. צרייך להנitch, שבלשון הקדומה, גם העברית וגם הערבית התפתחו ממנה, הלו היא אם-השנית (פרוטו-شمמית), היו "זרש'" ו"זרס'" שני פעלים נפרדים כמו בערבית. אך בערבית נתאחדו השיין והסמאץ' בתהליך פונטי-היסטוריה, זרש' וזרס' נעשו שניהם זרש', ונთעorder הרושים המוטעה, כאילו שתי ההוראות "למד" ו"מחק" קשורות זו זו.

במקרה של זרש'-זרס', העברית היא המשקפת מצב קרוב יותר לפרוותו-שמיית. אולם בקרב הערבית היא שומרה על מצבה קדומה יותר של עיצורים (אותיות), ויבואו שיש האותיות העודפות שבערבית ויוכחו. אכן בעזות הערבית אפשר להראות, שלעתים ההוראות השונות של שורש עברי אחד אין קשרו זו זו קשר ראשון, אלא הן פרי התפתחות היסטורית של התאחדות הגאים. טול את אן ומאנים. semua יבוא הטוען ויטען, שתמי

הhorאות האלה של השורש *אָזֵן* הקשורות זו בזו, ולמאזניים בעלות שתי כפות צורה המזכירה אונינים. אולם העברית מלמדת אותנו, שה*אָזֵן* של מאזניים מייצגת *זִין* רגילה, ואילו זו של אוזן מייצגת הגה אחר, הדומה *ל-ה* שבמלה האנגלית *this*. בכך אפוא להנתי, שבאס-המשמעות מובדלות היו שתי מילים אלו, ולא נתחדו אלא בעברית, בעטיה של התפתחות הגאים, שבה *ה* נעתקה ל*זִין*. העברית שמרה אפוא במרקחה זה על המבנה הפrootו-שמי יותר מן העברית. או שמא תהשוב שחרב והחריב קרובות זו לזו, שהרי החרב עלולה להחריב. אולם העברית מלמדת אותנו, שבשתי מילים אלו שני סוגי חיות, ובפרטו-משמעות לא היה קשר בין שני השורשים. גם בין ערבי ומערב אין קשר, שהרי העברית שמרה על שני סוגי עין שונים: בעברית העיון רגילה, ואילו במעריב היא זומה לגימ"ל. וכן אנו קוראים את הבאים ממערב הרחוק (צפון אפריקה) מוגרבים, שהיה מלאה שאלות הדומה הערבית, והגימ"ל שבה משקפת את מבטא אותה העיון העברית הדומה לגימ"ל. גם כאן שמרה העברית על הגאים הפרוטו-שמיים ביתר נאמנות.

شمורות זו במצבת הגאים שבעברית הביאה חוקרים לידי המשכבה שהערבית שפה ארckaית, שומרה על תוכנותיה של אס-המשמעות בנאמנות, יותר מן השפות השמיות האחרות בכלל, והערבית בפרט. כך התחלו רואים את מבנה הצורות (המורפולוגיה) העברית, את תחבירה ואת אוצר מלאה מנוקדות ראותה של העברית, כאילו שומרה מבחינה היסטורית בכל התחומים האלה על המצב שباس-המשמעות, ואין להבין מבחינה היסטורית את העברית אלא בעזرتה של העברית. אכן לא מעט מלמדות העברית אף על דקדוקה של העברית. הנה, למשל, כשהנפתח מיליון עברי נופתע לראות, שכמעט אין מילים עבריות המתחילות בו"ז. לא כן המצב בערבית. ואמנם ניטול מילים, שמתחלילות בו"ז בערבית ונחפש להן מקבילות בעברית, נגלה, שהמלים העבריות המקבילות פותחות ביו"ד: מקבילתה של גרד-ירד ושל גולד-ילד. מתרבר, שגם בעברית התחללו פעם מילים בו"ז, אולם חל בהן מעתק – רוצה לומר شيئا: בראש המלה נעתקה הויו' ליו"ד; אבל באמצע המלה נשתרמה הויו' (השווה – הוריד, חוליד). אך על-אף התועלת שאפשר להפיק מן הדקדוק העברי, נדרש לשמור על במידה הנכונה בהשוואות אלו. תורה הצורות והתחביר של העברית הקלסית מטאפיינים בשקיפות יוצאת מן הכלל. בעברית, למשל, יש חוסר קביעות מרובה למדוי, ואף סטיות מן הכללים העיקריים, ואילו בעברית תורה הצורות משקפת מבנה כמעט

אחד, ובתחריר דרכי הבהעה מתחומות בדיק נדר. עד שנטגלתה האקדמית סברו שמבנה שקוּף זה של העברית הוא המבנה הקדום, שהשפעות השמיות האחרות, ובהן העברית, סטו ממנו. אולם מאז שידעוות לנו שפות שמורות עתיקות, בעיקר האקדמי, מתברר, שהשימושים החופשיים כפי שהם מצויים בעברית משקפים מצב קדום, ומבנה תורה הצורות והתחביר שב עברית הוא פרי היקשים מאוחרים. צריך להניח, שאםם העברית שמרה על מצבת הגאים קדומה, אך תורה הצורות והתחביר שלא משקפים ברובם התפתחות מאוחרת.

אשר לאוצר המילים, ההגזמה בשימוש בערבית להבנת העברית התחילה כבר אצל המלומד הנוצרי A. Schultens (1750–1866). הוא ראה בערבית דיאלקט של העברית, והרחיק אותה עד כדי המצאת תאוריה פנטסטית, שלפיה נוצרו שירים ערביים בתקופת משה רבנו או שלמה המלך. על כן חשב לモודק לשימוש באוצר המילים הענקי של העברית להבנת המקראות. כן עשה בחוברת מיוחדת שהקדיש לנושא זה וכן בפירושיו לאיוב ולמשלי. אין כמובן להכחיש, שבשימוש זהיר אכן עשויה השוואת העברית לערבית לבסס את הבנות של מקראות קשים. טול למשל את הפועל "ירט", שפרש בלק: "הנה אנכי יצאתו לשטן כי ירט הדך לנגיד" (במדבר כב, לב). אין לומר "ירט" כל מקביל בלשונות השמיות זולתי "וַתִּירֹת" העברית – "סיבך את פלוני, הכניסו למכב רע". אולם ההשוואה צריכה להיעשות מtopic שיקול דעת, תשומת לב להקשר והתחשבות בתקובלות, ובזהירות שלא להרבות יתר על המידה בקביעת הומונימיים עלי-פי אוצר המילים הענקי של העברית. אין לגשת סתם למילון העברי ולשלוף מתוךו הוראה כלשהי, המתאימה, אולי, לאחד המקראות הסתוימים. צריך לבדוק, אם אותה הוראה באמת מבוססת בערבית, וכך היא מבוססת יש לחזור, אם משמעות זו אינה משמעות משנית, שהתפתחה מן ההוראה העיקרית. שחרי הסיכון, שדווקא משמעות משנית בערבית תהיה מתועדת בפסק סתום בערבית, סיכון זה קטן למדי. אולם עד עצם ימינו עדיין מפליגים בשימוש אוצר המילים הערבי להבנת סתום לשון המקרא.

התפיסה המוטעית הנזכרת, כאילו העברית קרובה במיוחד לא-השمية ואוצר המילים שלה ארכאי מאד, הייתה לה השפעה לא-UMBOTLT על דרכם של מחמי הלשון העברית, וביחוד על אליעזר בן-יהודה. היא משתקפת, למשל, בטענתו המפורשת של בני-יהודה (עיין למשל בזכורות ועדיין הלשון

העברית ד', ירושלים תרע"ד, עמ' 9) ש"ירוב השורשים, שישם באוצר המילים הערבי, היו גם באוצר המילים העברי, וכל אלה השורשים אינם זרים, אינם ערבים, אלא שלנו הם, שבאו לנו וחזרנו ומצאנום". ובהשפעת בני-יהודא נאמר ביסודות עבותות ועד הלשון (שם, עמ' 78), כי "למלא את החסר עוד בלשון יוצר הוועד מילים על-פי חוקי הדקדוק והיקש הלשון... מהשורשים השמיים הארמיים, הכנעניים, המצריים[!] ובפרטן[!] הערביים". ואכן עד היום מקובלות בלשוננו מילים, שבניעודה יצר מושರשים ערביים אמיתיים או מודומים. ותייתי לו לרא"ם ליפשיץ, חבר נכבד אחר של ועד הלשון, שהסביר להבין מה שלא הבינו האחרים, שהערבית לא רק שאינה יכולה להושא את העברית למורות עשרה המילוני, כי אף היא כלי ביוטוי של תרבות של ימי הביניים, אלא שהיא אף זורה לעברית מבחינה תרבותית, שלא כמו הארמית. ואכן התפתחות העניינים הצדיקה את דרכו של ליפשיץ: אנו מרבים להרחיב את גבולות העברית בעזרת הארמית, כי ספרותנו הקדומה הכתובה בארמית מורשת חלק של מורשתנו התרבותית, ונמנעים מהשתמש בשורשים ערביים.

עד עכשיו עמדנו על קרבת העברית לערבית וניסינו לא רק לאמוד את מידת הקربה, אלא אף לתאר, מה עשויה הערבית למדנו על מבנה של העברית ועל אוצר המילים שלה. כעת נשא לתאר את המגע **בין העברית לערבית בימי הביניים**. באימפריה העברית הענקית, שהשתרעה מהודו במצרים ועד ספרד במערב, הקימו הערבים תרבות פופארת. ואף-על-פי שתרבויות זו הייתה דתית-אסלאמית, והיהודים, כמהם נוצרים, חיו בה כמייעוט נסבל ולעתים כמייעוט נרדף, היה להם חלק בפריחה התרבותית והם הופרו מן היצירה העברית-האסלאמית. בעיקר הושפעו היהודים מן הספרות המדעית הערבית, כגון פילוסופיה, רפואה, גאוגרפיה, וכו'. ושלא כמו רוב החברות המסורתניות של ימי הביניים בגולה, שהמשיכו להשתמש בעברית כשפת תרבות, ולשונם המדוברת, כגון יידיש או לאדינו, לא שימשה אותם אלא לצורכי יומיום (וכן לתרבות-משנה עממית), הרי היהודים דובריהם-הערבית בימי הביניים, אף-כדי המשיכו לכתוב שירה בעברית, הרבה לכתוב פרוזה בערבית, ובמקצתו מסויימים, כמו פילוסופיה, דחקה העברית את העברית כמעט לחלוטין. טול לדוגמה את הגдолים שבמושורי ספרד העבריים, שלמה אבן-גבירול או יהודה הלוי. את שיריהם, אף את שירי החול, כתבו בעברית, אך את ספרי הפילוסופיה שלהם (כגון מקור

חיהם של אבן-גבירול והפוזרי של יהודה הלווי) – בערבית. ואף ספרי קודש, כגון פירושים למקרא או לתלמוד או שאלות ותשובות, נתחברו בערבית. את הערבית הזאת של יהודי ארץות ערבי אנו מכנים בשם ערבית-יהודית. מבחינה לשונית גרידא דמתה הערבית הזאת לעربية של בני דרום המוסלמים, אס-ס' כי הייתה המוניות יותר. כבר אז כמו היום, הערבית הבחינה בין לשון מטרות תרבות ובין לשון לצורכי יום-יום. לצורךים רגילים השתמשו בערבית החמונייה, המדוברת, ולצורך תרבות – בערבית הקלסית. הערבית המדוברת הייתה לשון האם, ואילו הערבית הקלסית – לשון נרכשת שחיבבה לימוד פפדי. העילית המוסלמית ייחדה ללימוד הזה באמצעות ניכרים, מפני שתי השפות היו שונות זו מזו לא רק בפרטיהם מכריעים, אלא בעצם מבנן, בחינת לשונות נבדלות ולא פחות מן הלטינית והאיטלקית). יהודים (וגם נוצרים), אשר ייעדו זמן רב ללימוד דתם שלהם, לא יכולו במיוחד לרכוש הערבית הקלסית את אותם המאמצים שייחדו לה המשלימים. על-כן כתבהם (וכתבי הנוצרים) מתאפיינים במרקם המוני בולט יותר, ובחינה בלשנית חשיבות גדולה במרקם זה, כי הוא מאפשר לשחרר את שורשי הערבית החמונייה. אך עם זאת, מבחינה לשונית טהורה אין הערבית-יהודית שפה שונה מן הערבית של הנוצרים ואף של המוסלמים. אף-על-פי-כן מבחינה תרבותית יש לראות בה לשון בפני עצמה, שהרי היא מכילה יסודות עבריים (וארכמיים), עוסקת בקביעות בנושאים יהודים וכותבה לרוב באוטיות עבריות (כפי שנכתבו באוטיות עבריות הלשונות האחרות של החברה היהודית המסורתית, כגון יידיש או לאדינו). מאפיינים אלו הפכו בכך כלל את הספרים הכתובים בערבית-יהודית בספרים חתומים לא-יהודים.

מאחר ששפט אמס של יהודי ארץות ערבי היהת הערבית המדוברת, והערבית הקלסית הייתה שפתם התרבותית, ברור שכתיבתם בערבית השפיעה מן הערבית. גם סופרים מקוריים כך. הרמב"ם, מענקו הסגנון העברי של תקופתו, כותב בתחילת היד החזקה: "יסוד היסודות ועמוד החכימות לידע שיש שם מצוי ראשון", והשימוש ב"(יש)" שם "בחוראת" יש במשמעות "הוא בבואה של ביטוי ערבי". אף בשירת ספרד יגלה המומחה השפעות ערביות, ובקלות רבה. אולם עוד יותר ניכרת השפעתה המכרעת של הערבית בערבית של מתרגמים. מאז המאה ה"יב" פעה בפרופנס (דרום-צרפת) משפחת מתרגמים חשובה מאוד, היא משפחת אבן-תבון. שני

האישים הבולטים בה היו יהודה ובנו שמואל. הם יצרו אסכולה של תרגומים, שהתמודדה עם המקור הערבי מתוך אחריות וחברה מלאה בחשיבות הטקסט, ועל כן חיקו אותו בחיקוי מילוני ותחבירי קיצוני, עד שלעתים כל היום ליוודע ערבית לקרוא את המקור הערבי מלחתת את התרגום העברי. במשמעותו ניטן לומר, שהעברית המשוערת היא עברית במלחה, אך ערבית במבנה (ואף עבריותן של המלים מוגבלת, שחררי רבותה הן תרגומי-שאילה של העربية או אף שאלות ממש). כך למשל מלה ערבית, אשר מינה בעברית שונה ממין מקבילתה בערבית, עשויה להתנגד לפיה הערבית. שמואל אבן-תבון, למשל, כותב בתרגום מורה נבוכיס "המוני רביה", מפני שהשם המקביל ל"המוני" בעברית הוא ממין נקבת. הוא גם משתמש בשם "שחיטה" כזכר, כמוינו של השם הערבי שהוא מתרגם. ולאחר מכן כליל העربية הקלסית פועל הקודם לנושא בריבוי בא ביחיד, גם המשפט העברי עשוי להיבנות לפי מתכונת זו; כך אומר שמואל אבן-תבון, שם: "זוגלגל... שגענות" ולא "זוגולגולו".

השפעתה של הלשון המשוערת על לשון ימיינו מצומצמת יחסית, אך אינה מבוטלת. דוגמאות אחדות למילים ולהוראות של מילים, שעברו מן העברית המשוערת אל העברית החדשה: גלגל (ספרה שמיינית), היגיון, העברה (שימוש במליה שלא לפי מובנה היסודי), היעדר, הערה, השגה, חיבור, חיבור, ייחוד (הברוא), יחס (ערך בין שני דברים), מופשט, מושכל, מציאות, עצב (מלשון "עצבני"), שורש (בדקדוק), שיתוק, תנואה (בדקדוק, בפיזיקה). אף מבנים מעין "הבנייה התלמידית השיעור, העברת המנהל את הפקיד", המצויים בסגנון עיוני, הם במקורם כפי הנראה בבוואה של שימוש ערבי, אשר התגלגלו מן העברית המשוערת לעברית פילוסופית מקורית, כגון אצל נחמן קרוכמל, ומכאן לעברית העיונית.

בעת החדש חל שינוי מכריע במעמד העברית בחברה היהודית. נתהווה נתק בין היהודים לתרבות המוסלמית. על כן העברית היהודית החדשה חדלה לשמש לשון תרבויות ושימשה לצורכי יום-יום בלבד. בהתאם לכך היא נשתה המונית לגמרי, אף-על-פי שנבדלה במידה כלשהי מן הלשון המדוברת, כפי שכל שפה כתובה נבדلت מן המדוברת. שפת תרבות שימושה העברית, כrangle בחברה מסורתית.

**נסכם:** העברית קרובה אל העברית כתalon שמיית. שימוש שקול באוצר המילים הענקי שבערבית עשוי לעזור בהבנת כתובים סתוםים, אך צריך

להישמר מהפרזה, כפי שמקובל המקרא עד ימינו אנו. עם כל חשיבותו של הדקדוק הערבי להבנת הדקדוק העברי, בכלל שקיות מבנה הערבית, הרי נראה ששקיות זו היא פרי התפתחות מאוחרת של היקשים. לעומת זאת, מצבת הגאים בערבית ארכאית ברובה מזו שבערבית, והיא לא פשוטה להבחין בין הומונימיים ערביים, אם התהוו על-ידי התאחדות הגאים שנשארו נבדלים בערבית. הערבית, שלא כמו הארמית, זרה לתרבות היהודית, על כן אינה מתאימה לשימוש מקור לשאלת שורשים אל העברית החדשה. בימי הביניים הושפעו היהודים דוברי העברית عمוקות מן התרבות הערבית-האסלאמית. אף-על-פי שאט שיריהם המשיכו לכתוב בערבית, הם חיברו בערבית את כתבי הפרוזה, ולעתים קרובות אף ספרי קודש. הערבית-יהודית הזאת לא נבדלה הרבה ביסודה מן הערבית של לא-יהודים, אולם היא נכתבת לרוב באוטיות עבריות, הכילה מילים עבריות ועסקה בנושאים יהודים; על כן צריך לדבר על ערבית-יהודית כעל שפה עצמה, לפחות מבחינה תרבותית-ידתית. הערבית של אותה תקופה, וביחד העברית של המתרגמים, משקפת השפעה עמוקה של הערבית. בעת החדשה חל ניתוק בין הערבית-יהודית לבין תרבויות המוסלמים, והערבית חדלה להיות לשון תרבות בחברה היהודית, ובמקומה משמשת העברית בלבד.

**MBER IN BIBLIOGRAPHY:** יהושע בלאו, *תורת ההגנה והצורות, תל-אביב תש"ב* • יהושע בלאו, *דקדוק הערבית-יהודית של ימי-הביניים*,<sup>2</sup> ירושלים תש"ם • אסתר גולדנברג, *אנציקלופדיה יודאייה*,<sup>2</sup> כרך י' (*Supplementary Entries*) 16, ערך ראשי, Hebrew Language, 1607–1636, טורים, Medieval